

Àgbéyèwò orísirísi ilò èdè tí ó jẹyọ nínú iwé itàn àròsọ kò sọrọ tí layọ ògúnlọlá kọ

Akinniyi Williams AKINLABI *

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0009-6852-3266>

ÀṢAMỌ

Ilò èdè Yorùbá láàrin àwọn ọmọ káàárò-òò-jíire tí n di ohun àfíṣéyìn tí éégún n fíṣọ. Ídí gan niyí tí olùwádíí ṣe gúnḽé kókó iṣe yíí láti ṣe àwárí àwọn àkànlò èdè ayàwòrán tó forí nù jáde ní pàápàá jùlọ nínú iwé Itàn Àròsọ Kò Sọrọ. Iṣe yíí ṣe àwárí àwọn àkànlò-èdè bíi iyán-òrò-fẹrẹ, iṣewékú, ifirógbòyeyo, ifirómọrísì, ifirósínrójẹ, ifohùnpèniyàn, òwe, ifèniyànpohun àti àfiwé tààrà. Iṣe àpilẹkọ yíí ṣe àgbéyèwò àwọn ilò èdè wònyí nípa lílo tíòrì soṣíólójì lítírésọ tó tẹlẹ èrò Karl Marx. Ní iparí, iṣe yíí dábaá fún àwọn akẹkọ tó n kọ ẹkọ Yorùbá, àwọn olùfẹ èdè Yorùbá, àwọn ilé iṣe redió àti tẹlifísàn tí n gbé èdè Yorùbá lárugẹ láti máa ṣe àmúlò àwọn àkànlò èdè ayàwòrán wònyí nínú ìgbòkègbodò wọn lójoojúmọ, nípa síṣe èyí, èdè wa kò ní lẹ sí oko iparun.

Ìfáàrà

Yorùbá jẹ èdè tó lààmì laka, ìtumọ èyí ni pé nínú gbogbo ẹka àwùjọ tàbí ìgbé ayé orílẹ̀èdè ni a tí rí ọwọ̀jà èdè Yorùbá. Bí a bá n sọrọ nípa èdè Yorùbá a n sọrọ nípa èdè àwọn ọmọ káàárò-òò-jíire, èdè tó kún, èdè tó rẹwà, èdè tó lóòrìn, tí ó sì gbajúmọ lórílẹ̀èdè yíí àti ní àwọn orílẹ̀ èdè mílàran. Èdè jẹ ohun àdámọ́ tí Elédumarè fi jínkí àwa ọmọ adárinhun, òhun ló sì ya àwa èniyàn sọtò sí àwọn ohun abẹmí yòókù. Èdè ní í ṣe pẹ̀lú ìdàgbàsókè àwùjọ àti ìgbé ayé orílẹ̀èdè pàápàá jùlọ ètò ọrọ̀ ajé, àmúlúùdùn, ètò ẹkọ̀ àti iṣẹ̀lú.

Àwọn ẹwà inú èdè náà ni a mọ̀ sí àkànlò èdè ayàwòrán. Àkànlò èdè ayàwòrán yíí pọ̀ lópọ̀ yanturu, ó dà bí i máyámí sí iṣe ọ̀nà lítírésọ̀, èyí tí àwọn òhńkọ̀wé máa n ṣe àmúlò. Irúfẹ̀ àwọn àkànlò èdè wònyí gbòdò jẹ àṣàyàn. Kí iṣe ọ̀nà lítírésọ̀ kan tó le kún ojú òsùwòn a nílò ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ èròjà amédèrẹwà. Oníṣe ọ̀nà lítírésọ̀ máa n mọ̀-ọ̀n-mọ̀ lo àwọn àkànlò-èdè ayàwòrán wònyí ní pẹ̀lú èròngbà àti fún àwọn olùgbọ̀ rẹ̀ ní ìtumọ̀ kíkún nípa iṣe ọ̀nà náà lónà tí ó gbà fi ọgbọ̀n, ọ̀ye àti ìmọ̀ tí ó wà nínú irúfẹ̀ irú iṣe ọ̀nà lítírésọ̀ bẹ̀ẹ̀ hàn.

Ilò èdè nínú iṣe ọ̀nà aláwòmọ̀ lítírésọ̀ máa n fún iṣe lítírésọ̀ ní ẹwà. Bí oníṣe ọ̀nà lítírésọ̀ bá ṣeṣe àmúlò èdè sí ní yóò sọ bí ó bá ṣe gbọ̀ èdè tó hàn, oníṣe ọ̀nà lítírésọ̀ kíi sàdèédé lo èdè ayàwòrán lásán, bí kò ṣe pé láti fi wakọ̀ kókó kan pátó gúnḽé nínú iṣe rẹ̀ lónà tí yóò mú kí àwágúnḽé èrò rẹ̀ yíí wọ̀ olùgbọ̀ tàbí òhńkàwé lára (Oyèrindé àti Alímì, 2011).

Iṣe olùgbọ̀ àti òhńkàwé tàbí oníṣe lámẹyító ní láti fa àwọn ilò èdè ayàwòrán èyí tí òhńkọ̀wé fi n wà kókó ọ̀rọ̀ rẹ̀ gúnḽé nínú iṣe ọ̀nà jáde, kí ó sì sọ idí tí òhńkọ̀wé ṣe ló wòn ní ibi tí ó gbé ló wòn, èyí ní yóò jẹ kí á mọ̀ pé iṣe tí oníṣe ọ̀nà lítírésọ̀ rán yé olùgbọ̀ tàbí òhńkàwé rẹ̀ dáadàa.

Layọ̀ Ògúnlọ́lá jẹ ọmọ elédè tó mọ̀ èdè, ó sì hun iṣe ọ̀nà rẹ̀ pẹ̀lú àwọn àkànlò èdè ayàwòrán èyí tí ó jẹ iṣe àpilẹkọ̀ yíí lógún, àpilẹkọ̀ yíí ṣe itupalẹ̀ diẹ lára ilò èdè Layọ̀ Ògúnlọ́lá nínú iwé rẹ̀ *Kò Sọrọ*, tí a sì sọ ìtumọ̀ àti idí tí ó fi lo òkòòkan wòn ní ọ̀gangan ibi tí

* Department of Yorùbá, Federal College Of Education, Yola, A Yoruba lecturer from Federal College of Education, Yola, Adamawa state. I have been a tutor for the past eighteen years. Presently I am undergoing my doctorate degree at Department of Linguistics and African Languages, university of Ibadan in Yoruba literature, E-mail: awakinlabi@fceyola.edu.ng

wón tí jẹ yọ pèlú lílò abẹ félé ìmọ ìyẹn tíòrì Soṣiòlójì Lítírésọ tó tẹlẹ èrò Karl Marx láti fi la tífuntèdò kókó kòòkan kalẹ.

Tíòrì Ìṣàmúlò: Tíòrì Soṣiòlójì lítírésọ tó tẹlẹ Èrò Karl Marx

Tí a bá ń sọrọ nípa tíòrì soṣiòlójì tó tẹlẹ ilàna àti èrò Karl Marx, tíòrì yìí kíl ẹ tíòrì oní, ó ti pẹ tí ó ti dáyé. Olúdásílẹ tíòrì yìí ni Karl Marx. Láti nńkan bí ọdún 1840 ni Karl Marx fúnra rẹ ti ẹ ẹkúnrẹrẹ àláyé lórí àwùjọ àti àṣà, sùgbón ní nńkan bí Sẹntùrì ogún ni tíòrì náà búrẹké lówùjọ àwọn akadá. (Adéyemí, 2006, o.i.36).

Tíòrì yìí jẹ àbájáde ìrònnúnlẹ Karl Marx àti Fredrick Engels nínú ìwé ọ̀ṣelú kan tí wón pè ní *The Communist Manifesto*. Àwọn àláyé inú ìwé ètò ilàna ọ̀ṣelú yìí ni àwọn agbáterù tíòrì náà ti fẹ lójú. Lára wón ni Lenin, Mao, Lucas, Goldmann, Bredcht àti bẹẹ bẹẹ lọ. Nínú èrò Karl Marx àti Engels, wón ẹ àkíyèsí rẹ pé itàn ọmọniyàn láyẹ jẹ itàn ijàgbara tàbí ikolura agbára, ètè àti ọ̀nà tí ẹ̀dà ń gbà láti gba ara rẹ kúrò lábẹ àjàgà ẹlòmíràn tàbí ijàgbara kúrò lábẹ àwọn afiyàjẹni. Eagleton (1996) ẹ ẹkúnrẹrẹ àláyé lórí èyí, ó ní tíòrì tí ó tẹlẹ ilàna àti èrò Karl Marx yìí jẹ èyí tí ó jẹ mó tíòrì sáyẹnsì lórí àwùjọ èniyàn, ohun tí ó sì jẹ ajolórí rẹ ni akitiyan tí atokúnrin àtobinrin ń ẹ láti jàjàgbara kúrò lówọ àwọn arẹniyẹ. Marx àti Engels fẹsẹ rẹ múlẹ pé igbà kan kíl í lọ bí ọ̀rẹrẹ ni ọ̀rọ ilé ayé, nígbà nígbà ni ayé rí, wón wo sàkun itàn ayé, wón sì pín igbà sí àwọn ìpele wònyí. Igbà àimọ tí a lè pè ní igbà tí ayé wà lórúnkún, igbà oníṣàkọ́lẹ, igbà ijọba olókowò aládaánlá àti igbà ètò alájọni. Kò sí èyí tí kò ní àbùdá tirẹ lóto, sùgbón ètò ọ̀rọ-ajé olókoowò aládaánlá ló gbajúmọ jù. Ètò yìí fàyẹ gba igabalé irú èyí tí ó wópọ nígbà ijọba oníṣàkọ́lẹ (Agu, 2008, o.i.167).

Ètò ọ̀rọ-ajé olókoowò aládaánlá fàyẹ gba ipínṣẹṣe, ó sì fàyẹ gba ìmọ ẹrọ tó lágbara. Ètò okòwò fẹjú sí i, ó sì mú itẹsílẹwájú bá àwùjọ. Sùgbón nípa ètò ọ̀rọ-ajé wón, ọkà bímọ lẹ, ó bóro ni, osùn ọ̀kèèrẹ lejò ń kún, ètò ọ̀rọ-ajé yìí fàyẹ gba irẹjẹ àti ikolura agbára àwọn tí ó fẹ ẹ̀lú, nítorí àwọn tó bá ń ẹ̀lú ló lágbara àti mójútó ètò ọ̀rọ-ajé, nípa ìdí èyí ilòdì sí ijọba a máa wà láti ọ̀dọ àwọn tí à ń gabalé lórí. Itanú àti ká rẹniyẹ máa ń pọ ní àwùjọ elétò ọ̀rọ-ajé olókoowò aládaánlá. Nítorí pé ọwọ àwọn èniyàn pérete ni ọ̀rọ ilú máa ń wà (Adéyemí, 2006, o.i.36). Giddens (2006, o.i.69) náà gbà pé ọwọ àwọn èniyàn pérete ni ọ̀rọ ilú máa ń wà gégẹ bí àwọn agbáterù tíòrì yìí ẹ sọ, ní èyí tíó máa ń fa irẹjẹ àti imúnisin. Gégẹ bí ọ̀rọ Giddens ẹ lẹ:

Marxist theorists contend that social institution and practices continued because powerful groups have the ability to maintain the status quo. Change has significance sene it is needed to correct injustices and inequalities.

(Àwọn agbáterù tíòrì Marx sàláyé pé ètò àti igbòkègbodò àwùjọ ń tẹsílẹwájú nítorí pé àwọn alágbára kan lówùjọ fẹ kí ètò máa lọ bẹẹ. Pàtàkì ni àyípadà rere jẹ nínú ètò igbòkègbodò àwùjọ nítorí pé ó lágbara láti ẹ atúnṣe tó jojú nípa irẹniyẹ àti àlṣedéédé lówùjọ)

Atótónu tí a lè ẹ nípa ọ̀rọ Giddens ọ̀kè yìí ni pé ètò láti jàjàgbara kúrò lówọ irẹniyẹ múmú láyà àwọn agbáterù tíòrì yìí àti pé ọ̀nà àti ja àjàbọ lówọ àwọn olórí, alágbara tàbí aláṣe pín sí oríṣííríṣíí, èyí sì máa ń fa aáwọ.

Adéyemí (2006, o.i.37) ní àwọn agbáterù tíòrì yìí gbà pé ara ètò àti ihun àwùjọ ni lítírésọ. Àwọn ètò àti ihun àwùjọ yòókù ni iṣelú, ọ̀fin, ẹ̀sìn, ìmọ ìjìnlẹ èrò, ìmọ ẹwà àti iṣe ọ̀nà. Ọkan lára àwọn ẹyà wònyí ni wón ka lítírésọ sí bí wón ẹ jẹ pàtàkì náà ní lítírésọ jẹ pàtàkì lówùjọ. Ó tẹ síwájú ó ní:

Lítírèsò jẹ aṣojú ẹgbé kan lálwùjọ ohun tí a bá ń kà nínú lítírèsò èròhgbà àwọn ẹgbé tí ń gàbalé àwùjọ lórí ni. Ohun èlò sí ló jẹ fún àwọn aláṣe láti jẹ kí ipò wọn ó dúró ṣinṣin, kí ó má bà á sonù lówó won.

Dolbeare nínú Adéòsun (2005, o.i.39-41) sọ pé èrò Karl Marx àti àwọn ẹlẹgbẹ rẹ ni pé tí a bá ń fẹ kí àwùjọ yípadà kúrò nínú ètò ọrọ-ajé 'èmí jù ọ, iwọ ọ jù mí', kí àwọn m̀kúnnù sì gba ara wọn lówọ àwọn akónìsìṣẹ, a gbòdò rí àkójọpọ àwọn ènìyàn kan bí ó ti wù kí wọn kéré ni iye tó láti já fún irú àyípadà bẹẹ. Nínú iṣẹ rẹ yí kan náà ni Dolbeare sọ pé:

There must be in effect little microcosm of a new society growing amidst the old. Small groups of people would act on it so as to change it in the direction of the new and become different people (p.193)

(A gbòdò rí bí ó ti wù kí ó kéré tó, àwùjọ tuntun láti inú ti àtìjọ. Ìwọ̀n ba àwọ̀n èyà̀n yìí yòò ṣìṣẹ́ lórí bí àwùjọ yòò ẹ́ yípadà sí dádàrá, tí àwọ̀n náà yòò sì yípadà di ènìyàn òtò)

Adéòsun ní kókó ohun tí Dolbeare n wí ni pé, tí àwọn ènìyàn àwùjọ bá fẹ́ rí iyípadà rere, ó di dandan fún wọn láti dide fún ijìjàgbara, bí ó ti wù kí àwùjọ kéré tàbí tóbi tó, àwọn ènìyàn ibé gbódò gba ara àwọn kalẹ́ fúnrarawọ̀n lówó iṣẹ́ arẹ̀nìjẹ́ tàbí amúnìsìn nípá ijìjàgbara tàbí aáwò.

Òpèfèyítímí (1997, o.i.48) so pé:

Àkíyèsí kan pàtàkì tí ó ní ẹ̀ ḡ ìdènà fún àwọn èniyàn lópòópónà
 ọ̀rọ̀ ìjàjàagbara yí ní ọ̀rọ̀ nípá ẹ̀sìn. Ẹ̀sìn àti imọ̀ tó rọ̀ mọ́ ọ̀n jẹ́
 ọ̀tá ilọsíwájú fún mèkúnnù. Ẹ̀sìn náà fi kọ̀ wa pé kí á gba kádàrá.
 B'ìlọrun ti dáyé ní pé kí àwọn kan máà jẹ́ gàba lórí àwọn èdá
 mìíràn. Àti pàápàá àwọn olówó ló layé yí, sùgbọ́n mèkúnnù ló
 lẹ̀kun. Níwọn igbà tó sì jẹ́ pé ayé lojọ̀, ọ̀run nilé, ká fi olúkúlùkù
 sílẹ̀ sí ààyè àti ipò rè, Olúwa ló mejíó dá.

Adéyemí (2006, o.i.37) ní irú èrò asọni-dẹdun-arinlẹ yíí ní tífọrí Máàsì lòdì sí, ó sì gbà pé àwọn mẹkúnnù fúnrawọ́n ni wọ́n lẹ gba ara wọ́n sílẹ lówọ́ arẹ́niyẹ àti amúnisìn tí wọ́n jẹ gàba nípa ọrọ̀-ajé àti ìṣẹ̀lú lé àwọn ènìyàn lórí. Adéyemí (2006) ní Karl Marx àti Engel kò kanlẹ gbé tífọrí yíí kalẹ́ fún itúpalé ìṣẹ́ lítírẹ̀ṣọ́, wọ́n kò tilẹ́ pẹ́ é ní tífọrí fún lítírẹ̀ṣọ́. Ǫdì nìyí tí ó fi so pé:

Àwọn ọmọlẹyìn Karl Marx àti Engel ló ra tíọ̀rì náà bọ̀ lítírẹ̀şò lórùn nípa ìdí èyí ẹ̀nu wọn ò kò lórí bí ó ẹ̀ se yẹ kí wọn lo tíọ̀rì náà fún itúpalẹ̀ işẹ̀ lítírẹ̀şò. Ó ní àwọn agbátẹ̀rù tíọ̀rì yíí pín sí ọ̀nà méjì. Àwọn işòrí kíńí gbà pé ibáşẹ̀pò tó gbórín wà láàárín işẹ̀ lítírẹ̀şò àti ètò ọ̀rọ̀-ajé àti pé ètò ọ̀rọ̀-ajé tó bá wà lóde ni yóò sọ irú lítírẹ̀şò tí àwùjọ máa ní. Ní ìdàkejì, àwọn mǐlǎn bí i Duvignaud (1972) gbà pé atúnńńrọ̀ bí agogo ni lítírẹ̀şò jẹ, ó sì lè yí ìpinnu àwọn èyàn àwùjọ padà. Àwọn işòrí méjèèjì yíí ló gbà pé àjọşẹ̀pò tún wà láàárín işẹ̀ lítírẹ̀şò àti èrò báýẹşerí. Ó ni ajolórí işẹ̀ tí itúpalẹ̀ tí ó tẹ̀lé ìlànà Karl Marx àti èrò ń ẹ̀ se ni láti fi orí lítírẹ̀şò so èrò báýẹşerí (p. 37).

Ní orí keje ní akòwé ijoba àpapọ̀ tí kẹ́de ìpinnu ijoba fáyé gbọ̀ pé àwọn aláṣe tí gbàradì láti fi yà jẹ àwọn ọ̀sìṣẹ́. Síbẹ̀ àwọn adarí egbé ọ̀sìṣẹ́ ọ̀ba faáké kọ́rí pé ọ̀mọ egbé kankan kò gbodọ̀ padà sẹ̀nu iṣẹ́. Wọn tún gbé ijoba lọ sí ilé ejọ́. Wọn sì fi ẹ̀sùn mẹ̀ta ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ kan ijoba. Ijoba náà pe àwọn olórí ọ̀sìṣẹ́ ọ̀balẹ́jọ́ sí ilé ejọ́ kan náà. Ẹ̀sùn tí wọn kà sí wọn lésẹ̀ fẹ̀rẹ̀ tó ogbòn.

Ní orí keje, ìgbéjọ́ kò lè wáyé lójọ́ àkókọ́ nítorí pé mímú tí wọn mú Dáranijọ́ tì mólé tí dá yánponyánrìn sílẹ̀ láàrin ilú. Ààrẹ̀ pe ìpàdẹ̀ pàjáwírì àwọn aláṣe ijoba. Ààrẹ̀ korò ojú sí àwọn ọ̀lọpáá pé wọn kò rí àwọn ọ̀dálúrú ẹ̀ pe ní nnkankan. Lẹ́yìn-ò-rẹ̀yìn, amòfin Oyíndámọ́lá ni ọ̀nà àbáyọ́ àkókọ́ ní kí ijoba tú ẹ̀ni tó wà nígbèkùn ọ̀lọpáá sílẹ̀. Báyií ni wọn tú Dáranijọ́ sílẹ̀. Tí ònkòwé ẹ̀ pe àfihàn ilé ejọ́, lẹ́yìn tí agbejọ́rò ọ̀sìṣẹ́ parí àwíjàrẹ̀ rẹ̀ ní ilé ejọ́, ọ̀mòwé Oyíndámọ́lá tó jẹ agbejọ́rò tí ijoba náà mẹnù lẹ̀ àwíjàrẹ̀ tirẹ̀. Sùgbọ̀n ìdájọ́ kò lè wáyé lójọ́ yíí rára, adájọ́ sùn ìdájọ́ rẹ̀ sí ojọ́ méeèédógún.

Ònkòwé tún gbé ọ̀kàn àwọn ònkàwé rẹ̀ lọ sí ilé ayọ́ ní orí kẹwáá. Ọ̀rọ́ tí ó n ẹ̀lẹ̀ láàrin ijoba àti àwọn ọ̀sìṣẹ́ ni wọn fi n ẹ̀fẹ̀. Lẹ́yìn èyí ni à tún rí gbòngàn ilé ejọ́, níbi tí adájọ́ ti pàṣe kí àwọn ọ̀sìṣẹ́ padà sẹ̀nu iṣẹ́, kí ijoba náà sì gbàradì láti san gbogbo owó oṣù àti àjẹmọ̀nú àwọn ọ̀sìṣẹ́. Àwọn ọ̀sìṣẹ́ ọ̀ba padà sí ẹ̀nu iṣẹ́ wọn ní ojọ́ Ajé tí ó tẹ̀lẹ̀ ojọ́ ìdájọ́. Ààrẹ̀ yan ìgbìmọ̀ ẹ̀lẹ̀ni-mẹ̀fà láti ẹ̀ pe àgbéyèwò ọ̀rọ́ adájọ́ náà, kí wọn sì gba ijoba ní ìmọ̀ràn. Mínísítà ètò Ìsúna ni tí àwọn bá fi le sanowó yíí, ijoba kò ní lè san ẹ̀kúnwó owó oṣù tí wọn n gbèrò fún àwọn aṣòfin àti Gómìnà. Lẹ́yìn oṣù méjì tí ijoba kò ẹ̀ pe nnkankan, ni àwọn ọ̀sìṣẹ́ tún gùnlẹ̀ ìyansẹ̀lódìní pẹ̀rẹ̀.

Ọ̀rọ́ ìdájọ́ ejọ́ ẹ̀lẹ̀ẹ̀kejì tí àwọn ọ̀sìṣẹ́ pè ló sodo sí orí kejílá. Nínú ìdájọ́ rẹ̀, Adájọ́ Ọ̀mọ̀nísì ní ilé ejọ́ kò rí aburú kan tí àwọn ọ̀sìṣẹ́ ọ̀ba ẹ̀ pe nítorí pé bákan náà ni gbogbo wa rí lábẹ̀ ọ̀fin. Ilé ejọ́ faramọ́ ìdájọ́ àkókọ́, ó sì fi ọ̀fin de àwọn aláṣe láti má ẹ̀ pe àfikún owó oṣù ẹ̀nikẹ̀ni títí wọn yóò fi yanjú gbèsè tó wà nílẹ̀. Ilé ejọ́ rọ̀ àwọn ọ̀sìṣẹ́ ọ̀ba láti padà sẹ̀nu iṣẹ́ wọn láifì àkókò sòfò. Àwọn ọ̀sìṣẹ́ padà sẹ̀nu iṣẹ́ gégé bí adájọ́ ẹ̀ pe pa á láṣe fún wọn. Àwọn aláṣe kò tẹ̀lẹ̀ ìdájọ́, wọn bèrẹ̀ sí i fún àwọn èniyàn ní ìwé ìdádúró lẹ̀nu iṣẹ́. Egbé ọ̀sìṣẹ́ náà faraya, àwọn aláṣe náà fi ááké kọ́rí. Ojọ́ kẹ̀ta ni rògbòdìyàn bèrẹ̀. Àwọn ọ̀lọpáá n ju àdó atanilójú sààrin àwọn èrò, síbẹ̀ wọn kò bìkítà.

Ohun gbogbo dúró sí ojú kan. Ètò ọ̀rọ́ ajé ilú Ayédogbọ̀n n burú sí i, bèrẹ̀ sì ni ara n ni ará ilú. Nígbà tí ọ̀rọ́ náà kò fẹ̀ lójútúú mó, àwọn egbé ọ̀sìṣẹ́ tọ̀ àwọn ọ̀ba lọ. Wọn fi ẹ̀sùn olẹ̀, ànikanjọ̀pọ̀n, ìmọ̀tara-ẹ̀ni-nikan, jẹgúdújerá kan àwọn aṣòfin. Ìgbìmọ̀ àwọn lóbalọ̀ba yan aṣojú mẹ̀rin láti lọ rí àwọn aṣòfin, sùgbọ̀n àwọn aṣòfin ní ẹ̀nu àgbà n rùn. Àwọn ọ̀sìṣẹ́ sọ ọ̀rọ́ náà di ìjà ìgboro. Báyií ni aáwọ̀ bèrẹ̀, àwọn egbé obínrìn ló sáájú. Ọ̀wọ́ àwọn afẹ́hónúhàn sì tẹ̀ mẹ̀rin nínú àwọn aṣòfin. Ààrẹ̀ ẹ̀ pe ìpàdẹ̀ bònkẹ̀lẹ̀ pẹ̀lú àwọn aṣòfin. Àwọn aṣòfin rọ̀ Ààrẹ̀ kí ó wá ọ̀nà àbáyọ́ mífiràn sí ọ̀rọ́ náà. Ààrẹ̀ bá ìgbìmọ̀ lóbalọ̀ba ẹ̀ pe ìpàdẹ̀ pàjáwírì. Nínú ìpàdẹ̀ náà, ó rọ̀ àwọn lóbalọ̀ba láti fi ọ̀wọ́ wọn lórí abùkù olórohóbó tí àwọn aṣòfin fi kàn wọn sẹ̀yìn, kí wọn jòwọ́ dá sí ọ̀rọ́ yíí. Èyí ló ẹ̀ pe òkúnfà ìpàdẹ̀ àwọn aláṣe ijoba, àwọn olóyè egbé ọ̀sìṣẹ́, aṣojú àwọn ọ̀ba àti àwọn aṣòfin. Ìbànújẹ̀ dorí àgbà kodò, àwọn aṣòfin kò rí ọ̀rọ́ sọ. Ààrẹ̀ ẹ̀ pe lẹ́rì láti san owó àwọn ọ̀sìṣẹ́ ní kíákíá. Àwọn orí adé pàrọ̀wà sí àwọn ọ̀sìṣẹ́ ọ̀ba, àwọn ọ̀sìṣẹ́ náà sì sẹ̀lẹ́rì láti tú àwọn tó wà ní ìgbèkùn sílẹ̀.

Ní orí kẹ̀rindínlógún tí ó parí ìwé itàn àròsọ́ yíí, ìpàdẹ̀ tí abẹ̀nugan ilé ìgbìmọ̀ aṣòfin pè àti ìdọ̀wọ́ ìdùnnú àwọn egbé ọ̀sìṣẹ́ wáyé. Aṣojú àwọn aṣòfin jábọ̀ ìpàdẹ̀ fún wọn, ó fi ẹ̀dà ìwé àdéhùn tí wọn tọ̀wọ́ bọ̀ hàn wọn. Ojọ́ ajé ni àwọn ọ̀sìṣẹ́ ọ̀ba ẹ̀ pe ìpàdẹ̀ tiwọn. Ìdùnnú ṣubú layọ́ fún gbogbo wọn lójọ́ náà. Ojọ́ kejì ni wọn tó tú àwọn tó wà nígbèkùn sílẹ̀. Ijoba pàápàá kẹ́de pé aáwọ́ tí ó wà láàrin ọ̀nà àti egbé ọ̀sìṣẹ́ tí dọ́pin, wọn sì rọ̀ àwọn ọ̀sìṣẹ́ kí wọn padà sẹ̀nu iṣẹ́ nítorí pé ijoba ti gbà láti san gbogbo gbèsè tí wọn jẹ àwọn ọ̀sìṣẹ́ ọ̀ba láifì ìyà jẹ ẹ̀nikẹ̀ni.

Ilò Èdè Inú Ìwé Itàn Àròsọ Kò Sọrọ.

Èdè ni ọkọ tí a fi wa lítírẹ̀şọ wá sáyé, òun tún ni ẹ̀sin tí lítírẹ̀şọ gùnlẹ̀. Tí kò bá sí èdè kò ní sí lítírẹ̀şọ. Bí ẹ̀gbà tí èékànná lẹ̀mọ̀ ẹ̀ka ní lítírẹ̀şọ àti èdè jẹ. Abálájọ tí Ọlábimtán nínú Adẹ̀ṣun (2005, o.i.76) fi sọ pé:

Gégé bí ọkọ àti àdà tí rí lẹ̀wọ̀ àgbẹ̀, tí kálámù sì rí lẹ̀wọ̀ alákwéwé
bẹ̀ẹ̀ ní èdè lẹ̀wọ̀ akéwì. Kò sí itú tí akéwì kò lè fi èdè pa.

Èwẹ̀, Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí (1997, o.i.65) náà kín èrò yí lẹ̀yìn nígbà tí ó sọ pé “èdè ni irinşẹ̀ àmúlò fún یشه ọ̀nà lítírẹ̀şọ. Èdè kòòkan ló sì ní ọ̀nà tó n gbà şe ewà” Ó tún fi kún un pé oríşíríşíí ọ̀nà ni a n gbà lo èdè, oríşíríşíí nńkan ni a sì n lo èdè fún. Nínú یشه aláwòmọ̀ lítírẹ̀şọ ilò èdè şe pàtàkì, bí ọ̀yàkwé bá gbádùn یشه ọ̀nà kan, ilò èdè tí òńkọ̀wé ló ló mú un gbádùn irú یشه bẹ̀ẹ̀. Àwọn ilò èdè tí a le bá pàdé nínú یشه lítírẹ̀şọ ni ọ̀wẹ̀, àfiwé tààrà, àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀, ifohùnpeniyan, ifèniyanpohùn, ifòròdàrà, àwítúnwí, àkànlò èdè àti bẹ̀ẹ̀ lẹ̀.

Ilò èdè inú ìwé àyànlò gbóúnjẹ fẹ̀gbẹ̀, ó sì tún gbàwo bọ. Òńkọ̀wé fi ara rẹ̀ hàn gégé bí ẹ̀ni tí ó ní ìmọ̀ ìmẹ̀şọ ọ̀rọ̀ nípa lílo ẹ̀jìnlẹ̀ èdè láti fi şe àgbékalẹ̀ itàn rẹ̀, Ó tún fi ara rẹ̀ hàn bí ẹ̀ni tí ó ní ìmọ̀ àşà àti یشه Yorùbá dáràdàrà nípa síşe àmúlò èròjà àşà Yorùbá nínú ilò èdè rẹ̀. Ó şe àmúlò àwọn lítírẹ̀şọ alohún pẹ̀lú èròngbà àti fi ilò èdè sọ fún àwùjọ bí àşà ẹ̀bílẹ̀ Yorùbá ti jìnlẹ̀ tó. Láti jẹ́ kí a mọ̀ pé èdè kò dúró sí ojú kan Òńkọ̀wé şe àmúlò àyálò èdè pàápàá jùlọ̀ láti inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì.

Ní ilẹ̀ tó mọ̀ lóníí, bí a bá fẹ̀ mọ̀ ọ̀nà isowólò-èdè òńkọ̀wé tàbí akéwì kan, a ó fi ojú ìmọ̀ línúísítííkì àti lítírẹ̀şọ wo یشه náà (Adẹ̀ṣun, 2005, o.i.77). Ọ̀nà kejì (Lítírẹ̀şọ) tí ó jẹ́ ọ̀kan lára ọ̀nà méjèèjì yíí ni a fi şe itupalẹ̀ ilò èdè Layọ̀ Ọ̀gúnlọ́lá ní ẹ̀bámu pẹ̀lú tíọ̀rì àmúlò. Ní abala yíí, kí şe kí á wo ilò èdè sákálá ló jẹ́ wá lógún, bí kò şe pé kí á wo ilò èdè bí ó şe jẹ́ mọ̀ ẹ̀jìjàgbàra àti irú ipedé tí Òńkọ̀wé fi sí ẹ̀nu àwọn ẹ̀dà itàn rẹ̀ tí wọn jẹ́ àkùkọ̀ gágàrà (irú ẹ̀yí tí Karl Marx n pè fún). Nítorí pé àwọn agbàterù tíọ̀rì Karl Marx kò ní ẹ̀gbàgbọ̀ nínú mímú sùúrù, iforítì, àti ifàyàrán isòro, èdè kan tí wọn ní ẹ̀gbàgbọ̀ pé àwọn arẹ̀nişẹ̀ àti amúnisìn gbọ̀ náà ni aáwọ̀, ifẹ̀hónúhàn àti ẹ̀jìjàgbàra.

Ní ipele lítírẹ̀şọ, òńkọ̀wé lo àwọn ọ̀nà èdè láti fi èdè àwọn afẹ̀hónúhàn àti amúnisìn han àwùjọ. Ní àkókọ̀, nínú ètò isẹ̀joba olókoowò aládàánlá gbogbo àwọn èniyan lo máa n lépa àtiwà nípò isẹ̀lú. Nígbà tí ètò idibò wáyé, tí olóyè Adérójú pàdánù nínú ètò idibò náà, tí àwọn mǐràn nínú àwọn olùdíje náà faraya. Àwọn tó pàdánù nínú ètò idibò náà ti lérò pé ẹ̀yànjẹ̀, ẹ̀tàn àti ẹ̀rẹ̀nişẹ̀ ti wọ̀ èsì idibò náà. Òńkọ̀wé lo àkànlò èdè àti ọ̀wẹ̀ láti fi şàlàyé pé inú àwọn olùdíje tí ó pàdánù nínú ètò idibò ko dun sí bí èsì ibò náà şe lẹ̀. O ní:

Síbẹ̀ àwọn kan fi àáké kórí pé àwọn kò ní gbà. Wọn ní kàkà kí
àkèrè máà dunbẹ̀, tápa titan rẹ̀ ní yóò rún síí. Kàkà kí eku má jẹ́
şẹ̀şẹ̀ yóò fi şe àwàdànù ní (o.i.10)

Èyí fihàn pé gbogbo àwọn olóşèlú lo máa n lépa àti wà ní igbonnù ètò isẹ̀lú, lónà àti máà pón mùdùnmùdùn orílẹ̀ èdè la. Àtipé ohunkohun tí ó ba gba ní àwọn yóò fún láti máà pín nínú ọ̀rọ̀ orílẹ̀ èdè, tí wọn yóò fi máà rẹ̀ àwọn mẹ̀kúnnù jẹ́, tàbí mu wọn sìn bí ẹ̀ran àgbò.

Ilò èdè òńkọ̀wé pẹ̀lú Ààrẹ̀ Adérójú fihàn pé àwọn arẹ̀nişẹ̀ a máa jayé ẹ̀jẹ̀kúşẹ̀, àtipé ti ipò àşẹ̀ bá tí bọ̀ sí ọ̀wọ̀ àwọn arẹ̀nişẹ̀, wọn ti gbàgbọ̀ pé ko sí ẹ̀ni tí ó le yẹ̀wọ̀n lẹ̀wọ̀ wò. Ẹ̀dí niyí ti òńkọ̀wé şe lo àkànlò èdè àti ọ̀wẹ̀ láti fi şàkàwé ihùwàsí àwọn olóşèlú arẹ̀nişẹ̀-múnisìn. Ó ní:

... Dípò bẹ̀ẹ̀, ó n jaye ọ̀ba, ayé fà mí létè kí n tútọ̀. Adérójú n yọ
ayo
“Ìyàá mi ní wọn rà wọn ò rà mí” ó ní: a ti tòjẹ̀ bolórìşà lẹ̀wọ̀ ó
ku
bàbá ẹ̀ni ti yóò bọ̀ o (o.i.1).

Àyọlò yìí tún fi yé pé, àwọn olóṣèlú arénijẹ rí ipò àṣẹ tàbí ipò òṣèlú bíi àbákú laṣọ ahun. Onírúurú ilò èdè ló wáyé láti fi bí àwọn arénijẹ ṣe ní rẹ àwọn òṣìṣẹ jẹ, bákan náà bí àwọn òṣìṣẹ ṣe gba ara wọn kalẹ. Gégé bi a ti mò pé èdè líle ni èdè àwọn ajiagbara. Karl Marx àti àwọn agbàterù rẹ kò ní ìgbàgbọ nínú ìwáásù ẹ máa mú sùúrù tàbí iforítì. Ohun ti ó jẹ Karl Marx lógún ni ìgbésẹ kíákíá, ìjiagbara tàbí aáwò nígbà tí àwọn èniyàn bá tí rí ipa ìrẹjẹ tàbí ìmúnisìn. Nínú ìwé itàn àròsọ *Kò Sọrọ*. òhókòwé fi èdè àwọn olóṣèlú arénijẹ hàn lònà tí ó bí àwọn òṣìṣẹ nínú, tí ó sì mú àwọn òṣìṣẹ gùnlẹ iyanṣẹlódì àti ìjiagbara tàbí aáwò. Nígbà tí ìgboro dàrú, tí àwọn ajiagbara dá aáwò sílẹ, inú àwọn aṣòfin orílẹ èdè Ayédogbón kò dùn. Ọkan lára àwọn aṣòfin ní òhókòwé fi àkànlò èdè àti òwè sí lẹnu. Ó ní:

Wọn ní bí ẹnikẹni nínú àwọn òṣìṣẹ ọba bá *gbémú* nígbèékúgbèé gígé ni wọn yóó gé imú onítòhún. Nítorí ilà ò gbodò ga ju olóko lọ (o.i.61).

Èdè àwọn arénijẹ ni èyí, ní èyí tí ó múnú bi àwọn òṣìṣẹ. Wọn gbà pé àwọn làwọn wà ní pò aṣẹ, àwọn ni wọn sì gbà àwọn òṣìṣẹ síṣẹ, fún ìdì èyí, bí ó ba ṣe wu ìjọba ló ṣe le ṣe àwọn òṣìṣẹ. Àwọn arénijẹ rí àwọn òṣìṣẹ bí ẹrú. Àtipé ibi tí ó ba wu ẹfúfúfú lèlẹ ìjọba ló le darí ìgbé àwọn òṣìṣẹ sí. Àwọn arénijẹ gbà pé àwọn láṣẹ láti ṣe èyíkẹyí nínú àwọn òṣìṣẹ bó bá ṣe wùwọn. Ìdì niyí tí Ààrẹ fi sọrọ pé ilá tó ba ga ju olóko lọ a bẹ ẹ lórí sọnu (o.i.34). Ilò èdè ẹnu Sínétò Adéòsun fi àwọn olóṣèlú arénijẹ hàn bíi ìkà àti alálááánú ẹdà. Ó ní:

Kín ni àwọn agbófinró wà fún? Ẹnikẹni tó bá gbèrò láti da ilú yìí rú. Kí wọn ṣe é bí ọṣẹ ṣe é ọjù (o.i.60).

Ilò èdè àwọn arénijẹ àti amúnisìn ní èyí. Ilò èdè ìjẹgàbalé. Ní ojú àwọn olóṣèlú arénijẹ, bó tilẹ̀ wù kí irungbón alágbàṣe gùn tó, ẹni ti ó gbé oko fún un lẹ́gá rẹ (o.i.40). Ọpọ ló gbà pé aṣẹju àwọn arénijẹ pọ̀ àti pé àlàáfíà mẹkúnnù kò jẹ wọn lógún. Ní ojú àwọn arénijẹ àti amúnisìn ẹni àmọ̀rì ìbáà ku ni (o.i.55). Àwọn ilò èdè wònyí n ṣe àfihàn àwọn arénijẹ gégé bí alálááánú àti onímọ-tara-ẹni-nìkan, àwọn tí ó máa n lu ilù bàmúbámú ni mo yó, nkò mò pé ebi n pa ọmọ ẹnikòṣkan. Èrò ọkàn ọmọwé Ajibola fi àwọn olóṣèlú hàn bí arénijẹ àti amúnisìn nígbà tí wọn yàn án sí ipò olórí òṣìṣẹ ọba ní ilú Ayédogbón. Èrò ọkàn rẹ yìí ṣe àfihàn àwọn olóṣèlú bi ọkànjúà àti onímọ tara ẹni nìkan. Ó ní:

Alákàrà òṣèlú kan, kò sì fẹ kí èkẹjì ó dín (o.i.13).

Ìwà àfẹmi-àfẹmi ti àwọn olóṣèlú máa n hù ni èyí. Ilò èdè yìí fi àwọn olóṣèlú arénijẹ hàn bí olójúkòkòrò àti wòbià. Wọn kíí fẹ rí ẹlòmìrán nínú ètò ìṣẹjọba, àwọn tí o ti n ṣe ètò ìṣàkóso láti ojò tó ti pé náà ni wọn tún máa n fẹ wà níbẹ. Wọn ti ka ipò olórí sí oyè ìdílẹ. Mùdùnmùdùn orílẹ èdè ti ròsòmù síwọn lẹnu, wọn kò sí fé kí àwọn mìrán báwọn pónlá nínú ọrọ orílẹ èdè. Ilò èdè àwọn ọba alayé sí àwọn aṣòfin àti ilò èdè àwọn òyítayò fi àwọn aṣòfin han bí arénijẹ. òhókòwé ni:

Àwọn ọba alayé sọ ògúlùtù ọrọ lu àwọn aṣòfin. Kò sí orúkọ tí wọn ó pé wọn tán. Ẹnikẹni pé wọn ní firí nídíí ọkẹ, ẹlòmìrán pé wọn ní Arénijẹ: Amúnisìn, Agbàlọwọomẹẹrì àti bẹẹ bẹẹ lọ (o.i.69).

Ní ìdì ayò àwọn kan rí wọn bíi:

“Gbájúẹ” “419” nígbà tí àwọn mìrán pé wọn ní firí nídíí ọkẹ, Agbàlọwọomẹẹrì (o.i.25).

“Fírí nídíí ọkẹ” jẹ àkànlò èdè. Ìtumọ fírí nídíí ọkẹ ni “olè” òhókòwé lo àdàpè láti fi sàfihàn àwọn arénijẹ. Ìtumọ “Gbájúẹ àti 419” ní olè, oníjibiti, onímàkàrúrù, alònlòwógbà, alòkólóhun ó kígbe, agbàlòwóomèèrì jẹ ẹni tí o tún n gbà lówó àwọn ti kò ní. Àwọn ilò èdè yíí n ẹ àfihàn ìwà àti ìṣesí àwọn olóṣèlú àwùjọ Nàìjíríà, torí pé ti a ba wo ètò ìṣelú orílẹ̀ èdè Nàìjíríà bá yíí, a oò rí pé pékípékí ni àwọn ìwà ìrénijẹ àti ìmúnìsìn sodo sí àwọn olóṣèlú lára. Àdàpè ni òhókòwé ló láti fi ẹ àfihàn àwọn arénijẹ àti amúnìsìn pèlú àyọlò ọkẹ yíí. Gégé bi a ti sọ sáájú pé, àwọn agbàterù títorí Karl Marx tako ìwáàsù ẹ máa mu sùúrù, iforítí, ifaradà, àti ifàyàrán ìṣòro àti pé àwọn ènìyàn àwùjọ kò gbódò jẹ kí àwọn arénijẹ tàbí amúnìsìn lo ẹsìn, àṣà tàbí ẹkọ nípa ìwà ọmọlúàbí láti fi bò wọn lójú sí ọ̀nà ijegàba lé wọn lórí (Mannan) nínú (Adéòsun, 2005, o.i.42).

Ògúnlọ́lá ẹ àmúlò àwọn ipèdè ẹ máa mu sùúrù, ní èyí ti a lérò pe, ó fẹ ki àwọn ènìyàn àwùjọ mọ ipèdè àwọn arénijẹ àti amúnìsìn, kí wọn sì dide fún ijìjàgbàra irú èyí tí àwọn agbàterù títorí Karl Marx n pè fún. Nígbà tí Alàgbà Marvelous jábò ipadé ti àwọn olóyè ẹgbé ẹ pèlú Ààrẹ àti àwọn lógaálógáá lènu ìṣe ọba. Nígbà tí ó n sọrọ, ó ni Ààrẹ sọ pe:

...ó wa rọ ẹgbé ọ̀sìṣẹ́ lápapọ láti fowó wónú kí wón si fi èdò lorí òròdoro nítorí pé pèlẹ̀ ni a fi n pa àmúkùrù pèlẹ̀. Ènìkan kí kànjú lá ọbẹ tó gbóná (o.i.20-21).

Ọrọ ẹnu olóòtú ìwé Íróyìn elétí ọfẹ fi ilò èdè àwọn arénijẹ hàn. Ó ní:

Olóòtú rọ arà ilú làti fowósowópò pèlú àwọn ọ̀sìṣẹ́ ọba, kí wón ní ifaradà títí ijọba yóò fi wá wòròkò fi ẹ àdà lórí ọrọ náà (o.i.25).

Aya Oládèbó ló tun fi ilò èdè àwọn arénijẹ àti amúnìsìn hàn níbi ipadé gbogbogbò ẹgbé ọ̀sìṣẹ́ ọba ní pápá ìṣeré Jógunómí. Ó ní:

Sùgbón òkun kí hó ruru, kí á tún máa wẹ ẹ ruru. pèlẹ̀ la fi n pa àmúkùrì pèlẹ̀. Ití ọ̀gèdẹ̀ ní ọrọ náà kò tó ohun tí à nlo àdà fún. Ejọ ló yé kí á kọ kí ẹ jà (o.i.21).

Àwọn ipèdè yíí fihàn pé ìwáàsù ẹ máa mu sùúru, ifaradà, iforítí ló jẹ àwọn arénijẹ àti amúnìsìn lógún. Ìwáàsù sùúrù yíí ni wón n ló làti fi tan àwọn m̀èkúnnù jẹ, títí wón yóò fi fún gbogbo wàrà orílẹ̀ èdè gbẹ, tí ọrọ orílẹ̀ èdè yóò sí jẹ tiwọn níkan. Ògúnlọ́lá lo àkànlò èdè àti ọ̀wè Yorùbá láti fi ipèdè tàbí ilò èdè àwọn arénijẹ hàn. Àwọn ilò èdè wònyí tako ilànà àwọn agbàterù Karl Marx. Ohun tí àwọn agbàterù Karl Marx n wí ni pé tí àwọn ilò èdè bá wònyí bá tí n yojú kí àwọn m̀èkúnnù tètè gbé igbésẹ́ kíákíá, kí wón sí fi ijìjàgbàra tàbí aáwò gba ara wón kalẹ, nítorí pé n ò le wá kú kí rọyè ilé bàbá rẹ jẹ.

Gégé bí àwọn agbàterù títorí Karl Marx ẹ sọ, àwọn wònyí gbà pé èdè kan tí àwọn arénijẹ àti amúnìsìn gbọ náa ni ijìjàgbàra. Onírúurú ilò èdè ni àwọn ajìjàgbàra ẹ àmúlò làti fi gba ara wón kalẹ lówó ijọba arénijẹ àti amúnìsìn. Iyansélódì ni àwọn ọ̀sìṣẹ́ kókò bẹrẹ, kí wón tó gùnlẹ̀ ijìjàgbàra. Àwọn ọ̀sìṣẹ́ rí ìrénijẹ àti ìmúnìsìn bi ohun to le sọ ni di ẹdun arinlẹ, wón pínnu làti fi ọ̀pin sí ìrẹ́jẹ èyí tí ó gbilẹ̀ náà láàrin àwọn aláṣe àti ọ̀sìṣẹ́. òhókòwé lo ọfọ àti ọ̀wè làti fihàn àwọn arénijẹ pé àwọn ọ̀sìṣẹ́ ti ẹtán làti fi iyansélódì àti ijìjàgbàra péẹta pèlú wón. Ó ní:

Sùgbón kó sí ẹ́ṣe, kó sí àise, iyansélódì gbódò bẹrẹ nítorí iràwé kan kí dájọ̀ ilẹ̀ kò sùnkè. Maa foko mi dá ọ̀nà ọjọ kan ni à n kílọ̀ rẹ. Ohun ti a kò bá sí ní gbà lólówó, tàlákà ni a ti í kọ ọ (o.i.26).

Ilò èdè àwọn ajiàgbà ni èyí. Àyọlò yíí n sọ fún àwọn m̀̀kúnú pé ijiàgbà kì í ̀̀se ohun tí a máa n dájọ sí, pé ojọ tí a bá rí ibi, ni ibi n wólẹ, bí bẹ̀ẹ̀ kọ àwọn arẹ̀niyẹ̀ àti amúnisìn yòò máa tẹ̀sìwájú nínú iṣẹ̀ ibi ni.

Ijiàgbà jẹ̀ Ògúnlọ́lá lógún dé ibi pé ó lo àtòlẹ̀ òwe láti fi ilò èdè àwọn ajiàgbà hàn. Ó ní:

Má fi oko mi d́áná, ojọ kan làá sòfin rẹ. Ẹnu ẹni sì ni a fi í kọ méejẹ. N ọ le wá kú kí rí oyè ilé bàbá rẹ jẹ. Àìlẹ sọrọ ni ipilẹ orí burúkú (o.i. 72).

Ọgbẹni Adáramájá nínú ètò ipolongo ibò náà sọ pé:

Ó tó àkókò wàyí. tí a nílati fi ẹnu ara wa kọ méejẹ (o.i.4)

òh̀kòwé náà sàmúló ilò èdè kan náà. Ó ní:

Àfi kì àwọn ọ̀sìṣẹ funra wọn múra làti tu ara wọn sílẹ nítorí ẹnu ẹnu là á fi í kọ méjẹ (o.i. 13).

Ìpẹ fun ijiàgbà ni iló èdè yíí. Ògúnlọ́lá n fẹ kì àwọn èniyàn ní àwùjọ mọ pé, àwọn fúnra wọn ni yòó gba ara wọn kalẹ lówọ àwọn arẹ̀niyẹ̀, Áh̀gẹ̀lì kankan kò ní sòkalẹ wá. Àtipé ti wọn bà n bẹru àtikú tàbí wọn n bẹ̀rù àti fi ijà pẹ̀ẹ̀ta, kí wọn má retí òmìnira tàbí itúsílẹ kankan. Síwájú síí, ó n fẹ kí wọn mọ pé, tí wọn bá dákẹ, ti ara wọn yòó bá wọn dákẹ, ti wọn bá káwọ gbera inú iṣẹ̀ àti iya ni wọn yóó kú sí.

Ògúnlọ́lá ̀̀se afihan ilò èdè àwọn ajiàgbà lónà ti ó fi tẹ̀lẹ̀ ilàna àwọn àgbáterú tíòrí Karl Marx. Akòwé ijoba àpapọ̀ ló jẹ kí a mọ pé àwọn ọ̀sìṣẹ ti fa raya láti gùnlẹ̀ iyanṣẹ̀lódì àti aàwọ. Ó ní

Ijoba ti sa gbogbo ipá rẹ làti pàrowà sí ẹgbẹ̀ ọ̀sìṣẹ kí wọn fowọ wónú sùgbón wón fi ààké kọrí, wón kó etí ikún sí àrowà ijoba. wón ní kàkà kéku má jẹ ̀̀sẹ̀sẹ̀, yóó fi ̀̀se àwàdànù ni (o.i.27).

Nígbà ti àwọn arẹ̀niyẹ̀ tún gbìyànjú àti fi iya jẹ àwọn ọ̀sìṣẹ síwájú, lẹ̀yìn ìgbà ti wọn kò san owó ọ̀sù àti àwọn àjemónú wọn, wọn tún gbé ìgbésẹ̀ lati dá àwọn ọ̀sìṣẹ kan dúró lenu iṣẹ̀. Èyí mú inú bí àwọn ẹgbẹ̀ ọ̀sìṣẹ. òh̀kòwé ní:

Ìdúró kò sí, bẹ̀ẹ̀ ní ibèrẹ̀ kò sí fẹni tó gbé ọmọ odó mì. Ẹgbẹ̀ ọ̀sìṣẹ fọnmú, wọn tútò sóké wọn fojú gbà á (o.i.57).

Ọrọ ẹnu ọgbẹni Jẹngbáyé ni ilé ọtí “Màma shop” fi ilò èdè ajiàgbà hàn. Ó ní:

Kín ni wọn fẹ ̀̀se fún wa? Kín ni à n se ẹgbẹ̀ fún? kò ̀̀sẹwu lóko, àfi gùrì àparò. Àwa kíí ̀̀se ajá tó lé gbó sùgbón tí kò lè buni san. Ẹ kó ilà kúrò lẹkọ, ẹkọ kíí kọlà, ewé ló n kọlà sára ẹkọ. Bí ikún ló loko, bì pàkúté ni, ó digbà náà (o.i.28-29).

Nínú àyọlò m̀̀éta òke yíí, òh̀kòwé ̀̀se àmúlò àkànlò èdè, òwe, ibèèrẹ̀ pèsijẹ, àfiwé elẹlọ̀ àti pé èdè tí àwọn arẹ̀niyẹ̀ àti amúnisìn gbọ náà ni àwọn ẹ̀dà itàn sàmúlò. Ìhùwàsí wọn náà fihàn pé wọn ti ̀̀setán àti gbé agbada àwọn arẹ̀niyẹ̀ àti amúnisìn kúrò, ìdì níyí ti wọn fi faraya. Ilò èdè yíí fihàn pé ẹgbẹ̀ ọ̀sìṣẹ ̀̀setan làti já ara wọn gbà. Bakan náà ló jẹ pe àwọn ẹ̀dà itàn wònyí sàmúlò àwọn ilò èdè wònyí làti fi ẹ̀hónú hàn. òh̀kòwé fi ilò èdè yíí sí ẹnu àwọn ẹ̀dà itàn wònyí, kí àwọn m̀̀kúnú ní àwùjọ Nàìjíríà le mọ pé ojú bọ̀rọ̀ kò ̀̀se gba ọmọ lówọ̀ ẹ̀kùrọ̀.

Síwájú sí i, òh̀kòwé lo ifohunpèniyàn làti fi bí àwọn ajiàgbà ̀̀se fi ẹ̀hónú hàn. Ẹnu ọkan lára àwọn ọ̀ytayò ni òh̀kòwé fi ilò èdè yíí sí. Ó ní:

Ìjọba n pe ogun. Wọn n ránṣẹ sí ọtẹ, ọtẹ kò sí ní pẹ bá wọn lálejò. Sùgbọ́n bí ọtẹ bá dé, kó dájú pé apá wọn yóò káa (o.i. 42)

Bákan náà ní òntayọ mǐràn tún fí ẹhónú tirẹ hàn làti tako ìjọba arẹ̀nìjẹ àti amúnisín. Ó ní:

Dákẹ ẹnu rẹ, aláimòkan ẹdà...ó bá sinmi jíjẹ agbònrín ẹsì nínú ọbẹ. Ayé ti lu jára, Olúkúlùkú ti mọ ẹtọ rẹ. Ará oko ojósí ti di ará ìgboro. Àsìkò náà tíde làti jàgàgbara kúrò lówọ amúnisín. Bó lẹ dogun kó dogun, bó lẹ dǐjà kó dǐjà. Ódà mi lójú pé ẹlẹmìlì ni yóò “last”. “Shine “Your ears” la etí rẹ kí ó gbọ ohun tó nlo (o.i. 42-43)

Òwẹ, itakora (Ará oko àti ará ìgboro), àwítúnwí (Dogun, dogun) (dǐjà, dǐjà) àti àmúlùmọlà kóòdù (èdè) ni Ògúnlọ́lá ló nínú àyọlò òkè yí làti fi bi àwọn tí à n rẹjẹ ẹ fi ẹhónú hàn. Ohun ti èyí n tùmọ sí ni pé ojú gbogbo àwọn ọ̀sìṣẹ ti là, wọn ti mọ ọ̀nà àti ètẹ tí àwọn arẹ̀nìjẹ àti amúnisín máa n tọ láti fi rẹ ará ilú jẹ. Ẹdà itàn yí kò kọ ohun tí yóò dà, ìdí niyí tó fi sọ pé “Bó lẹ dogun kó dogun, bó lẹ dǐjà kó dǐjà”. Irú ilò èdè tí àwọn arẹ̀nìjẹ àti amúnisín kò fẹ niyí àti pé irú ìpèdè yí náà ni àwọn agbàterù tíòrì Karl Marx n fọn rere rẹ, ìpèdè tí yóò mú àwọn mẹkúnnù ja àjàbọ kúrò lóko ịṣẹ, iya àti ọ̀sì. Nínú ìjìjàgbara èyí tí ó wáyé, ò̀nkòwé lo èdè láti jẹ kí á mọ ịṣẹsì àti ihùwàṣí àwọn ajìjàgbara. ò̀nkòwé ní:

Àgbàríjọ ẹgbẹ ọ̀sìṣẹ ọba pàápàá kò dákẹ. Wọn fàáké kọrí pé bí ikún lóloko, bí pàkútẹ ni ìpàdẹ dààlà. Dandan lówó orí, ọ̀ran-an-yàn laṣọ ibora (o.i. 62).

Ìpèdè yí fihàn pé àwọn ọ̀sìṣẹ figa-gbága pèlú ìjọba arẹ̀nìjẹ àti pé dandan àwọn gbòdò bọ lóko irẹjẹ àti ìmúnisín. Bẹẹ ni gbogbo ẹtọ àwọn gbòdò jẹ sísan. Kókó ilò èdè yí ni pé kí àwọn mẹkúnnù má dákẹ, bẹẹ ni wọn kò gbòdò káwọ gbera. Àtipẹ irúfẹ ilò èdè yí tí àyọ́rísí rẹ jẹ aáwọ, wàhálà, ifẹhónúhàn àti ifàáké kọrí ni Ògúnlọ́lá n pè fún. “Wọn fi àáké kọrí” tùmọ sí pé wọn kò jálẹ pé dandan àwọn yóò kojú àwọn arẹ̀nìjẹ pèlú ìjìjàgbara. Dandan àwọn gbòdò gba òminira, àwọn sì gbòdò gba ẹtọ àwọn lówọ àwọn arẹ̀nìjẹ àti amúnisín. Síwájú sí, nígbà tí ìjìjàgbara bèrẹ, àwọn ọ̀sìṣẹ ẹ àwọn aṣòfin bí ọṣẹ ẹ nṣojú. Ò̀nkòwé lo èdè láti jẹ kí á rí i bí àwọn ajìjàgbara ẹ lu àwọn olóṣẹlú arẹ̀nìjẹ àti amúnisín. Ò̀nkòwé ní:

Nínà kò tó wíwọ, iya tó jẹ wọn lójọ náà, ó ju ti Málúú tó kángun sí Fúlání lọ (o.i. 51).

Ìpèdè yí fihàn pé àwọn ọ̀sìṣẹ fi ojú àwọn amòfin rí mabo. Ò̀nkòwé fi àwọn arẹ̀nìjẹ wé Málúú, bẹẹ a sì mọ pé Málúú tí ó bá súnmọ Darandaran (Fúlání) máa n rí iya jẹ, ju málúú tí ó bá jinnà sí Fúlání lọ. Àwọn ọ̀sìṣẹ ni Fúlání tí wọn n fi iya jẹ àwọn Málúú (arẹ̀nìjẹ àti amúnisín). Fún ìdí èyí, àwọn amòfin arẹ̀nìjẹ-múnisín rí imú he ètẹ wọn sọ̀nù ní ojọ tí àwọn ọ̀sìṣẹ kógun tiwọn. Ilò èdè Ògúnlọ́lá lọ tààrà. Ó sì mú itàn náà jọ itàn ojú ayé.

Àgbálogbábò

Ịṣẹ yí ti ẹ àgbáyèwò diẹ lára àwọn àkànlò èdè ayàwòrán èyí tí Layọ Ògúnlọ́lá ṣàmúlò nínú ịṣẹ ọ̀nà aláwòmọ lítíréṣọ. A sì ti fidí rẹ múlẹ pé bí omi àti aró ni ịṣẹ ọ̀nà àti àkànlò èdè ayàwòrán jẹ sí ara wọn. Kò sí ijọ ọ kun ni ilò èdè jẹ sí ẹka lítíréṣọ mètẹ̀tẹ̀ta. Èdè ni a fi n hun ịṣẹ ọ̀nà lítíréṣọ. Irúfẹ èdè yí sì gbòdò jẹ èyí tí ó jinlẹ, tí ó sì jẹ àṣàyàn. Àrìwòye àpilẹkọ yí ni pé ịṣàmúlò àwọn àkànlò èdè ayàwòrán wọn yí ti n di ohun ìgbàgbé. Ịṣẹ àpilẹkọ yí dá àbá fún àwọn ọ̀bí kí wọn jẹ kí àwọn ọmọ wọn máa kọ èdè Yorùbá, èyí kò ní jẹ kí èdè wa pàápàá jùlọ àwọn àkànlò èdè ayàwòrán tó sodo sínú àkà èdè Yorùbá sọ̀nù pátápátá. Bó tilẹ jẹ pé ịṣàmúlò àkànlò èdè ayàwòrán tí n dímẹrí, látàrí àikáramàsìkì èdè abíníbí,

àpilẹkọ yìí tún mú un wá bí àbá fún ìjọba àpapọ, kí wọn sàmúlò àyájọ ojọ èdè abínibí lágbàáyé èyí tí àjọ UNESCO gbé kalẹ, tí wọn sì ya ojọ kọkànlélógún oṣù kejì sọtọ gégé bí àyájọ èdè abínibí lágbàáyé.

Bó ti lẹ jẹ pé ọpọ yanturu ní àwọn orílẹ̀èdè tí ó jẹ ọmọ ẹgbẹ yìí ní abẹ ìsòkan àgbáyé, ni wọn n sàmúlò àyájọ ojọ èdè abínibí yìí ní ọdọdún, sùgbón orílẹ̀èdè Nàìjíríà kò mú ojọ yìí ní ọkúnkúndún, àyàfi àwọn ẹgbẹ onímọ èdè Yorùbá. Nípa kíkàramásíkí èdè abínibí wa, ìdánílójú wà pé àwọn àkànlò èdè ayàwòrán tí ó sodo sínú àkà èdè Yorùbá kò ní lẹ sí ọkun ìgbàgbé. Ònà mìíràn tún ni pé, kí àwọn òhàkọwé lédè Yorùbá máa gbé ìwé jáde lórí àkànlò èdè Yorùbá, Kí ìdíjẹ sì máa wà fún àwọn akẹ̀kọ̀ọ́ lórí àkànlò èdè ayàwòrán Yorùbá. Ní ìparí, ìṣẹ̀ yìí dábàá fún àwọn akẹ̀kọ̀ọ́ tó n kọ ẹ̀kọ́ Yorùbá, àwọn olùfẹ̀ èdè Yorùbá, àwọn ilé ìṣẹ̀ redió àti tẹlífísàn tí n gbé èdè Yorùbá lárugẹ látí máa ṣe àmúlò àwọn àkànlò èdè ayàwòrán wònyí nínú ìgbòkègbodò wọn lójoojúmọ́, nípa síṣe èyí, èdè wa kò ní lẹ sí oko ìparun.

Ìwé Ìtókasi

Adéyemí, L. (2006). *Tíòrì Lítírésọ ní Èdè Yorùbá: Ìjẹbú Òde*: Shebiotimo Publication.

Adéyemọ, O. (1997). *Obinrin Nínú Eré Onítàn Ládojúdè: Réré Rún àti Abéré Oró Bí Àpẹẹrẹ*, M.A Project: Ilorin, University of Ilorin.

Adéòsun, H. O. (2005). *Lítírésọ àti ètò ọrọ̀ ajé àwùjọ nínú àwọn ìwé ìtàn àròsọ Fágúnwà*. M.A Project University of Ilorin, Ilorin.

Agu, I. E. (2008). *Introduction to literary criticism*. Yola: Paraclete Publishers.

Eagleton, T. (1996). *Literary theory: An introduction* (2nd Edition). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Giddens, G. (2006). *Sociology*. Ibadan: Polity Success Consult.

Ògúnlọ́lá, L. (2013). *Kò sọrọ*. Ìlọrin: Chridamel Publishing House.

Oyèrindé, O. àti Àlímì, K. (2011). *Àkànlò èdè Ayàwòrán nínú Lítírésọ Yorùbá: Má yà mí fún olùkọ̀ àti akẹ̀kọ̀ọ́*. Ibadan: Standard Publication.

Ọpẹ̀fẹ̀yítímí, A. (1997). *Tíòrì àti ìṣọwọ̀lò-èdè*. Òsogbo: Tanimẹ̀yìn-Ọ̀lẹ́ Press.

Recebido em: 20/07/2025

Aceito em: 13/08/2025

Para citar este texto (ABNT): AKINLABÍ, A. Williams. Àgbáyèwò orísirísi ilò èdè tí ó jẹyọ nínú ìwé ìtàn àròsọ kò sọrọ tí layọ ògúnlọ́lá kọ. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.5, nº Especial II, p.143-153, jul./dez.2025.

Para citar este texto (APA): Akinlabí, A. Williams. Àgbáyèwò orísirísi ilò èdè tí ó jẹyọ nínú ìwé ìtàn àròsọ kò sọrọ tí layọ ògúnlọ́lá kọ. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 5 (Especial II): 143-153.